

Till frågan om politikens fysiska förutsättningar och konsekvenser

DAG ANCKAR

Introduktion

I slutorden till sin några år gamla doktorsavhandling om *Storlek och partisystem* (1998), fastlägger Carsten Anckar ett antal påståenden. De har, säger författaren, ”den särskilda innebörden att de fysiska faktorerna är viktiga i försök att förklara och förstå politisk variation”. En sådan insikt, fortsätter Anckar, är nygammal i så måtto att en insikt om att de fysiska faktorerna besitter en förklaringspotential nog alltid har funnits och artikulerats i statsvetenskaplig och politisk litteratur (1998, 1999). Ändå, skriver Anckar, är det ofrånkomligt att de fysiska faktorerna ägnats förhållandevis liten uppmärksamhet i den moderna och systematiska empiriska statsvetenskapen (1998, 1999). Detta förhållande vill Anckar beklaga, inte minst under hänvisning därtill att hans avhandling visat ”att den statsvetenskapliga forskningen gör klokt i att på ett mer systematiskt sätt än vad som under senare tid varit fallet beakta politikens fysiska determinanter, särskilt de skillnader i storlek som finns mellan politikens olika entiteter” (1998, 200).

Formuleringen får tjäna som en avstampsramp för denna föreläsning, som i huvudsak uppehåller sig vid problem jag sysslat med under nyssförflutna år och skall syssla med under år som kommer. Problemen har uttryckligen att göra med politikens fysiska omgivning, och den förklaringskraft, vis-à-vis politik, den besitter. De som talar om politik i systemteoretiska termer brukar mena att det politiska systemet är ett analytiskt och öppet system, som kommunicerar med andra system i sin omgiv-

ning; sådana andra system är, t.ex., det ekonomiska systemet, det kulturella systemet, och andra sociala system. Fysiska system figurerar sällan i sådana sammanhang. David Easton, den tveklöst mest prominenta företrädaren för det synsätt jag talar om, har i sitt berömda arbete *A Systems Analysis of Political Life* utvecklat en hel typologi över de olika omgivningar, nationella och internationella, i vilka ett politiskt system verkar (1965, 21–23; 29–31). Typologin upptar dock inte, låt vara att den har en demografisk avdelning, rent fysiska determinanter. Den är därmed representativ för det betraktelsesätt som Carsten Anckar kritiserar, och till denna kritik skall jag alltså ansluta mig. Vi har som statsvetare en benägenhet att bortse från politikens fysiska omgivning; benägenheten, vill jag mena, är ägnad att reducera vår förmåga att hantera och dissekera vårt egentliga forskningsobjekt. Vi borde göra systematiska försök att införliva den fysiska omgivningen med de andra förklaringsgrunder vi använder för att förstå politik, och vi borde härvid komma till en teoretiskt och empiriskt välgrundad uppfattning och bedömning av de mekanismer som ibland ger de fysiska determinanterna en genomslagskraft och ibland inte gör det.

Omgivning, struktur och aktör

När vi beskriver och förklarar politisk variation, faller vi vanligen tillbaka på resonemang om strukturer och aktörer. Vi talar då även vanligen om och försöker förklara litet olikartade politiska variationer. Med en utgångspunkt i strukturer kan

vi förklara t.ex. att valdeltagandet är högre i ett land än i ett annat land – vi kanske då återoppar det faktum att det förra landet håller sig med ett proportionellt och därmed aktivitetsframkallande valsystem (Blais och Dobrzynska 1998, 244–248), medan det senare landet har ett pluralt valsystem. Med en utgångspunkt i aktörer kan vi förklara t.ex. att valdeltagandet i ett land är högre vid ett valtillfälle än vid ett annat – vi kanske då återoppar särskilt aktiva eller särskilt lama kampanjinsatser från de politiska partiernas sida. I den debatt som utspelas mellan de som tror på strukturer och de som tror på aktörer, är dessutom förnumstiga påpekanden därom inte ovanliga, att ett samspel naturligtvis förensligår mellan strukturer och aktörer, varvid komponenterna påverkar varandra, och förtjänar att bli parallellt uppmärksammade.

Allt detta är i och för sig fullständigt riktigt, välbetänkt och legitimt. I förklaringar av det politiska har institutioner en central plats, och den ”konstitutionalismens återkomst” i statskunskapen som t.ex. Lauri Karvonen har talat om (1998), är ett viktigt uttryck härför. I lika mån har aktörer en central plats – man behöver ingalunda vara en övertygad metodologisk individualist för att inse att många politiska skillnader, t.ex. de som beskriver olika politiska regeringars sätt att hantera och handha sina värv, har att göra därmed, att politikens aktörer har olika ideologiska och doktrinära preferenser och lutningar. Och, förvisso, gäller samma ännu för de mönster av interaktion som kan flätas mellan institutioner och aktörer – Lennart Lundquist påpekar i ett sammanhang att strukturer påverkar individer och andra aktörer genom socialisation, information och restriktion, medan individer och andra aktörer skapar, vidmakthåller och förändrar strukturer genom sina beteenden, idéer och åtgärder (1998, 33). Ett letande efter politikens fysiska determinanter är inte heller på något sätt ägnat att ersätta eller ifrågasätta de icke-fysiska determinanterna och deras betydelse – att i förklaringar peka därpå, att stater kan vara olika stora eller ha olika geografiska skepnader innebär inte ett underkännande av andra förklaringsgrunder. Men det innebär nog en viss undran däröver, om det ändå är så att dessa andra förklaringsgrunder ofta, om än inte regelmässigt, är underordnade.

Detta kan även uttryckas så att ett betonande av fysiska drag i politikens omgivning kan medföra och innebära en metodologisk omlokalisering av de andra ifrågakommande förklaringsgrunderna.

Dessa framträder inte längre som oberoende, utan snarare som mellankommande eller förmedlande komponenter, som broar mellan politiken och dess fysiska omgivning (Elazar 1999). Det är inte utan att de fysiska faktorerna, när och om de handhar en sådan omlokalisering funktion, tillhandahåller en särskild metodologisk vinning. Det är sålunda en ofta uppdykande svaghet i samhällsvetenskaplig och statsvetenskaplig forskning att oberoende och beroende variabler befinner sig på ett otillräckligt avstånd från varandra. Risken för felslut och cirkelresonemang ökar härmed; orsak och verkan blir lätt två sidor av samma sak. Det klassiska exemplet i statskunskapen, ofta och med rätta påtalat, visar på de förklaringar av politiskt beteende som utgår från partiidentifikation och därmed säger att personer röstar på vissa partier därför att de identifierar sig med dessa partier. Sådana utsagor kan vi väl vara utan – ”Hur fruktbart är begreppet partiidentifikation överhuvudtaget?”, frågar, med all rätta, Kimmo Grönlund i en diskussion av hithörande ting (1999, 27). Stora delar av den forskning som skall engagera oss som statsvetare blir tack vare svagheter av denna typ ganska trivial och ointressant, forskningens informationsvärde, för att nyttja en gängse term att beskriva forskningskvalitet (Heiskanen 1967, 24–32), blir föga upphetsande. Tar forskningen däremot avstamp i politikens fysiska omgivning blir relationen mellan det som förklarar och det som förklaras på ett helt annat sätt präglad av avstånd, därmed oväntad, icke-trivial och informativ.

Storleksskillnader mellan länder blir sålunda på ett särskilt sätt viktiga när man om dem kan fråga om de formar strukturer, så att länder av en viss storlek tenderar inrätta sig institutionellt på ett visst sätt, medan länder av en viss annan storlek tenderar inrätta sig institutionellt på ett visst annat sätt. Storleksskillnader blir även viktiga när man om dem kan fråga om de formar aktörer, så att människor som bebod små länder tillägnar sig ett annat tanke- och värderingssystem än människor som bebod större länder. Föreställningar av denna art är i själva verket ganska vanliga, om än kanske inte alltid empiriskt välgrundade. Ett exempel finner vi i ett mycket läsvärt kapitel av Russell King om den geografiska fascination som öar tillhandahåller. Efter att ha konstaterat att varje ö naturligtvis har sin egen personlighet och sina egna särdrag, fortsätter King med att säga att ”the unity of islands undoubtedly wields an influence over the

character of the people who live upon them; life there promotes self-reliance, contentment, a sense of human scale” (1993, 13). För ett annat exempel svarar Godfrey Baldacchino, som i en studie av de små östaternas särskilda utsatthet och predikament finner att dessa stater, just därför att de är små, hos sina medborgare utvecklar ett särskilt kunnande, en särskild rådighet, och ett särskilt socialt kapital (2000, 70–74).

De fysiska faktorerna är ibland närvarande på ett i den meningen påträngande sätt, att de med ett åsidosättande av andra förklaringsgrunder snarast tävlar därom, vilket fysiskt särdrag som bäst förklarar politik. Ett exempel härpå kan anföras, som har att göra med en av statskunskapens verkligt stora frågor. Det är en ganska vanlig iakttagelse i litteraturen att insulära enheter, d.v.s. sådana enheter som har den geografiska egenskapen att de är öar, har en särskild benägenhet att vara demokratier. Till de författare som noterat detta, hör Axel Hadenius, i sin berömda studie av *Democracy and Development* (1992, 124). Hadenius noterar dock även att tesen om östaternas särskilda fallenhet för demokrati eroderar betydligt när en annan fysisk faktor tages med i kalkylen, nämligen staters storlek (1992, 122–127). Flertalet av de enheter som är insulära är samtidigt små – ett relevant påstående i den politiskt-geografiska litteraturen är sålunda att ju mindre ett territorium är, desto troligare är att territoriet har östatus (Sutton och Payne 1993, 581). Vad man då kan hävda är att litenhet, inte östatus, är den demokratiframkallande egenskap som gäller (t.ex. Ott 2000), och den tanken är naturligtvis inte heller långsökt att en kombination av litenhet och insularitet är särskilt välkommande i demokratisammanhang. Implikationen härav är att den lilla östaten på ett alldeles särskilt sätt är ett hemvist för demokrati – tanken har sina varma förespråkare, t.ex. Henry Srebrnik (2004). Mina egna empiriska studier och beräkningar av tankens riktighet (bl.a. Anckar 2002 a, 2002 c, 2004 b) har gett vid handen att 71% av världens östater och blott en dryg tredjedel av världens andra stater är demokratier, att 72% av världens mikrostaten och ånyo blott en dryg tredjedel av världens andra stater är demokratier, och att 80% av världens små östater är demokratier medan av kvarstående 163 stater blott 38% är demokratier. Dessa sifferserier kan kanske sammanfattas i påståendet att den lilla storleken har en utslagsgivande betydelse i förklaringar av demokrati, varvid

betydelsen yttermera förstärks därav, att litenheten är kopplad till insularitet.

De fysiska faktorerna har i själva verket ofta en plats i sammanhang, om vilka man i förstone kunde mena att de intet har med politikens fysiska omgivning att skaffa. När de forna engelska kolonierna i Karibien har begått som det geografiskt avlägsna moderlandet England i ett antal politiskt-institutionella avseenden, och bl.a. har antagit samma plurala valsystem (Anckar 2002 b; 2004 c, 77–94), är detta, kan man mena, något som har med kultur och kolonialt arv att göra, inte med geografi. Den förklaring som gäller, menar man alltså, springer fram ur företeelsen diffusion. Detta kan vara väl så riktigt, men innebär ändå inget förkastande av den geografiska kategorin. Diffusion och geografi har nämligen en hel del med varandra att göra – det är sålunda en av diffusionsforskningens etablerade sanningar att länder som ligger nära varandra, har en särskild benägenhet att iakttaga varandra och ta intryck av varandras metoder och strategier vid hanterandet av politiska problem. Ett belysande exempel härpå finner vi i Lauri Karvonens snart ett kvartsekelgamla doktorsavhandling (1981), som visar att en beaktansvärd del av de större reformer om vilka lagar stiftades i Finland under 1950-, 1960- och 1970-talen i själva verket var, ibland bokstavstroget, importerad från Sverige och det svenska beredningsmaskineriet. Vad Karibien beträffar, är fråga därom att ett antal stater, alla självständiga inom en mycket dryg tioårsperiod och ovedersägligen t.o.m. nära grannar till varandra, har begått på liknande sätt i många politiskt-institutionella hänseenden och har därvid avvikit från vad forna engelska kolonier gjort på andra håll, såsom i Afrika, Europa och Stilla Havet.

De fysiska determinanterna förklarar alltså en del, och kanske mer än man i förstone kunde tro. Samtidigt förklarar de givetvis inte allt. Som andra determinanter har även de en begränsad räckvidd, och exemplet härpå är många. Även om det är uppenbart att mikrostaten har en tydligare benägenhet än större stater för demokrati, är det samtidigt uppenbart, jag hänvisar här till några forskningsresultat ur egen fatatur, att mikrostaten inte skiljer sig från större stater i synen på majoritets- eller konsensusdemokrati (Anckar 2001, 2004 c, 39–57), och inte heller skiljer sig märkbart från större stater i synen på vissa särskilda former av direkt demokrati (Anckar 2004a, 2004 c, 128–

147). Storlek spelar alltså en roll, i det ett litet sammanhang predestinerar för demokrati. Och storlek spelar alltså inte en roll, i det ett litet sammanhang inte predestinerar för en särskild form av demokrati. Geografin kan ej heller till fullo och i allt förklara de politiskt-institutionella val som de nyssnämnda engelska kolonierna i Karibien har tillgripit. Även om kolonierna förvisso har sneglat på varandra i flera avseenden, har de, i vissa andra avseenden, ändå gått in för olika institutionella lösningar. Dessa med varandra icke överensstämmande val måste, som jag i ett par undersökningar av bikameralismen i mikrostater har försökt visa, förklaras med utgångspunkt i rationella och problemstyrda kalkyler snarare än oreflekterad diffusion (Anckar 1998, 372–377; 2004 c, 120–127). När han sammanfattar en exposé över statsvetenskapliga teorier om demokratisering, en exposé, som, får vi notera, inte upptar rent fysiska faktorer, framhåller Lauri Karvonen att ingen av de teorier han presenterat helt och hållet kan avskrivas. Även om deras förklaringskraft varierar, har de alla fortsatt relevans för problematiken i stort (1997, 119–121). Slutsatsen kvarstår även när och om de fysiska faktorerna indrages i en bedömning. De är viktiga och de bör beaktas, men de kompletterar och nyanserar snarare än ersätter.

Typologi och korrelation

Det politiska livet på ön Ambrym i Vanuatu har, jag följer här en beskrivning (Alpi och Laan, 1995), tagit intryck av att det finns två vulkaner på ön, Bembow och Marum, vars verksamhet har givit de som bebor öns södra del sämre villkor och förutsättningar än de har som bebor öns norra del. Skillnaderna har gett upphov till avund, stridigheter och politiskt kiv, som bl.a. har haft att göra med öns politiska representation. Andra ställen på Vanuatu, som Tongoa, Emae, Tongariki, Buninga, Makura och Mataso är mer fredliga i dessa avseenden (Pakoa, Pierre och Rarua, 1995). Eventuellt inspireras någon av iakttagelser av denna art att studera vulkaners politiska konsekvenser, och idén är, givet att många oceaniska östater har ett vulkaniskt ursprung (t.ex. Royle 2001, 27–31), inte alls puckelryggig, om än litet långsökt. Denna någon kommer dock knappast på tanken att söka och med varandra jämföra öar med två vulkaner, tre vulkaner, fyra vulkaner, fem vulkaner, etc, och yttermera kanske differentiera mellan vulkanerna i termer

av storlek. Mer närliggande är tanken att man skall söka och jämföra enheter med och utan vulkaner. Det som i huvudsak intresserar är, alltså och rimligtvis, skillnaden mellan enheter där vulkaner opererar och enheter där vulkaner inte opererar, d.v.s. en skillnad som kan fångas i termer av ”antingen-eller” snarare än i termer av ”mer-eller-mindre”.

Ett studium av politikens fysiska omgivning kommer i själva verket i mångt och mycket att befatta sig med liknande typer av skillnader. Det ligger, om ordleken tillåtes, i sakens natur att fysiska villkor inbjuder till en klassificerande och typologiserande analys som ligger ganska nära dikotomi och ganska långt från kontinuitet. Det finns, har jag i några skrifter gjort gällande (t.ex. Anckar 1996, 698–699), en poäng i att särskålla östater som består av en ö, östater som består av två öar, varvid geografin dukar för gräl och avundsjuka, samt östater som består av många öar och alltså är arkipelager, varvid geografin framtar särskålda politiska problem som har att göra med avstånd, avstämningar och heterogenitet. Däremot finns det nog i ett studium av östater föga att vinna med att göra vidare differentieringar och t.ex. räkna antalet enskålda öar i arkipelager. En ansedd metodbok på den komparativa politikens område vill göra gällande att det finns ett underliggande kontinuum i de flesta av de dimensioner som formar typologier, ett kontinuum som i arbetet med typologier indelas av forskaren i två eller flera segment på ett konstgjort sätt (Peters 1998, 96). Detta är säkert i många sammanhang riktigt, men i de fysiska determinanternas värld ter sig metodbokens påstående på något sätt vilsegången. Mer hemmahörande i denna värld är nog Giovanni Sartoris påpekande därom (1970, 1044), att när forskningsgrepp som bygger på kontinuitet alltid skall ha ett försteg framom forskningsgrepp som bygger på dikotomisering, kan detta leda till mycken begreppslika oreda. Till oredan hör en lättvindig hantering av det faktum att vissa skillnader är viktigare än andra, och en negligering av det faktum att tröskelvärden är frekventa i de sammanhang som statskunskapen skall studera.

Antagligen, förvisso skall jag låta detta framklinga som en hypotes snarare än som ett tvärsäkert påstående, skall sådana tröskelvärden ha en särskilt framtrådande plats i analyser av de fysiska faktorernas betydelse. När och om så är fallet, blir korrelationsförfaranden som vilar på föreställningar om mer eller mindre lineära beroenden gan-

ska tvivelaktiga metodiska instrument. Sålunda är det uppenbart att studier av den betydelse som skall inläggas i storleksskillnader kan gå fel, när och om varje sådan skillnad anses vara likvärd. Studier som korrelerar storlek med andra företeelser ser den lilla storleken som ett av många värden på en storleksskala, medan studier som fokuserar på litenhet i stället för storlek ser litenheten som en kategori för sig (Anckar 2002 b, 14; 2004 c, 92). Denna skillnad i synsätt kan innebära att olika studier kommer till helt olika resultat. Slutsatser som går ut därpå, att variationer i storlek inte är systematiskt relaterade till den företeelse som intresserar kan bli felaktiga trots att de är korrekta – det kan vara en korrekt slutsats att variationer i storlek inte relaterar systematiskt till variationer i det som skall förklaras, men detta hindrar inte, varvid den nyssnämnda slutsatsen blir felaktig, att små stater ändå systematiskt beter sig annorlunda än medelstora och stora stater. Korrelationsanalyser låter, jag skall här upprepa vad jag har skrivit i ett annat sammanhang, iakttagelser som gäller det medelstora och det mycket stora inverka på slutsatser jämväl om det lilla. Finns inom den sistnämnda kategorin då en systematisk relation som inte finns i de förra fördunklas och försvinner den i övningar som inte håller kategorierna isär, utan tvärtom klumpar dem och låter dem färga varandra (Anckar 2002 b, 14; 2004 c, 92–93).

Den fråga jag här berör är intressant även såtillvida, att den knyter an till ett metodproblem som vidhänger mycket av det studium man kan ägna fysiska faktorer. Problemet består i en spetsformulering däri, att utbudet av sådana enheter som lämpar sig för kontrollsyften blir litet. Arend Lijphart har i en numera klassisk metoduppsats gjort påpekandet att den komparativa politikforskningen kämpar med ett särskilt problem, uttryckt i formeln ”small number of N, many variables” (1971, 685; 1975, 163). Problemet är alltså att antalet länder att studera är förhållandevis litet, samtidigt som antalet variabler som beskriver dessa länder är förhållandevis stort, och Lijpharts rekommendation för problemets övervinnande är att man skall öka det antal fall man studerar så mycket som möjligt, samtidigt som man går in för ett studium av blott essentiella variabler (1971, 686–690; 1975: 163). Detta är emellertid lättare sagt än gjort. Vill vi veta om insularitet skall räknas eller litenhet, bör vi med varandra, vid kontroll för stor-

lek, jämföra insulära och icke-insulära enheter, samt, vid kontroll för insularitet, stora och små enheter. En komplikation i sammanhanget är emellertid, som redan konstaterats, att öar tenderar vara små, varför det, helt enkelt, uppkommer en brist på stora öar: när östater i regel är små stater, och icke-östater i regel är stora stater, sammanfaller ganska långt de dimensioner som borde korsas (Anckar 2002 c, 378). Den komparativist som ställs inför uppgiften att i sin forskning kontrollera för vissa fysiska faktorer är därmed samtidigt ställd inför uppgiften att handskas med sina enheter på ett innovativt, konstruktivt, och ofta fallstudieorienterat sätt.

Politik som orsakskategori

Jag har hittills resonerat inom ramen för ett koncept som uppehåller sig vid geografins politiska konsekvenser. Konceptet är, vill jag hävda, naturligt och närliggande. I forskningen om politik skall geografien och andra fysiska faktorer nog i första hand ses som något som skall förklara snarare än förklaras – politikens fysiska omgivning är, för att uttrycka saken så, en oberoende variabel snarare än en beroende. I den berömde Rudolf Kjelléns vokabulär, för ganska länge sedan, hette det att geopolitikens ledande frågeställning inte skall handla om ”människans betydelse för jorden” utan snarare om ”jordens betydelse för människan” (Thermaenius 1937, 225). Detta koncept har dock en särskild konsekvens. Ett framdragande av politikens fysiska determinanter kan för många synas mindre tilltalande, helt enkelt därför att det är ägnat att införa statiskhet och svåråtkomlighet i det politiska livet. Om, nämligen, de värden som kan tillskrivas politiska företeelser är konsekvenser av fysiska omständigheter, blir, eftersom det fysiska ändras blott långsamt eller kan ändras blott långsamt, de politiska värdena svåra att manipulera. Om, för att återgå till ett tidigare resonemang, det är lättare att åstadkomma demokrati i små enheter, är detta ett i den meningen otrevligt forskningsfynd att det inte är lätt, hastigt och lustigt, att reducera den storlek som existerande enheter har eller att inrätta nya små enheter. För de ingalunda sällsynta statsvetare som har svårt att skilja mellan politik som verksamhet och politik som studieobjekt, är detta nog en omständighet som styr intresset bort från de fysiska systemen och politikens fysiska komponenter.

Härtill kan givetvis sägas att en fokusering på manipulerbarhet egentligen inte hör hemma i vetenskapens värld. Den är dessutom antagligen ofta kontraproduktiv – i ett några årtionden gammalt arbete, som nog annars andas en stor förståelse för att statskunskapen skall vara en problemlösande disciplin, skriver Harold Lasswell att kreativitet ”may, in fact, elude a mind dusty with everyday affairs” (1964, 9). En vinkling mot en mindre dammig statskunskap skall dock inte få skymma vår blick för att relationen mellan politiken och dess fysiska omgivning faktiskt är tvåvägsformad. Politiken tar intryck, men tillhandahåller även sådana – även om geografi eller överhuvudtaget fysiska omständigheter som regel är mer statistiska än de politiska omständigheterna, kan man kan ju väl föreställa sig situationer där politiken ändå formar geografi. Ett exempel är att gränser mellan länder tillkommer och ändras som en följd av politiska konstellationer och de beslut som följer med dem; ett annat exempel, från en annan nivå, är att ingrepp i natur och landskap görs eller motarbetas som en konsekvens av att en politisk idémiljö dominerar framom en annan i planering och beslutsfattande (t.ex. Joas och Hermanson 1999). Att de fysiska determinanterna är åtkomliga endast under tidsutdräkt och allehanda besvärligheter betyder inte att de är oåtkomliga. När vi i dag funderar kring demokratiseringens relationer till en storleksfaktor, varvid vi alltså betraktar variationer i storlek som en oberoende och variationer i demokrati som en beroende faktor, kan det vara befogat att minnas att de storleksvariationer vi betraktar i sin tur faktiskt i stor utsträckning är konsekvenser av politik och demokrati. Att inslaget av små stater och t.o.m. mikrostaten är så stort i vår värld som det är, skall nog till en del förstås mot bakgrunden av att det internationella klimatet blivit mer förståelsefullt och tillåtande i detta avseende (t.ex. Anckar och Bartmann 2000, 17–32). Ännu år 1945 fanns sålunda endast en handfull fullt accepterade mikrostaten i världssamfundet; av världens i dag bortåt 200 självständiga stater är drygt 40 av denna mikrotyp. Världssamfundet har helt enkelt, efter långa tider av motsträvighet, vant sig vid och internaliserat tanken att även mycket små enheter kan och bör vara fullvärdiga medlemmar av det internationella systemet med legitima anspråk och rättigheter – den internationella politiska kulturen har, inte minst under trycket och behovet att avkolonialisera, blivit en annan och mer tillåtande. Den

kanadensiska statsvetaren och mikrostatsforskaren Barry Bartmann har på ett lyckat sätt fångat denna tendens i en monografitetel, där han talar om *A World Made Safe for Small States* (1991).

Geografi och politik

I sina berömda och mycket läsvärda memoarer, i den del som behandlar ungdomsåren, redogör Herbert Tingsten för sin studievistelse vid Uppsala Universitet mot slutet av 1910-talet, och han nämner, litet i förbigående, de tentamina i statskunskap för licentiatexamen han då avlade inför den ryktbare Rudolf Kjellén, känd för sin omstridda framställning om staten som en levande organism. Ombedd vid tentamenstillfället att redogöra för organismteorin och den kritik den utsatts för av den likaså ryktbare statsrättsjuristen Georg Jellinek, glömde Tingsten att referera en särskild kritisk anmärkning, och han uppmärksamgjordes härpå av Kjellén. Sedan Tingsten då dragit sig till minnes att Jellinek förklarat staten sakna fortplantningsorgan, och sedan Kjellén undrat om Jellineks ståndpunkt verkligen var hållbar, svarade Tingsten, varvid han enligt egen utsago var generad över samtals bottenivå: ”Farbror säger att staten kan fortplanta sig genom sporer” (1961, 142).

Den lilla episoden är belysande för Tingstens värdesättning av Kjellén som vetenskapsman. Om vissa av Kjelléns arbeten heter det sålunda i de nyssnämnda memoarerna att arbetena var skrivna ”i profetisk hänförelse”, och att de var ”fantastiska i sin ohämmade tankeflykt och sina bisarra konstruktioner” (1961, 138). Uppfattningen har som bekant delats av många andra – Gunnar Falkemark har i en uppsats noterat att den allmänna bilden av Kjellén närmast speglar ”en grovt osaklig och i det närmaste förryckt entusiast” (1992, 90). Den berömde Axel Brusewitz, Kjelléns efterträdare på lärostolen i Uppsala, skrev i ett sammanhang t.o.m. att Kjelléns statslära i själva verket betydde ”ingenting mindre än ett hot mot statskunskapen som vetenskap” (1945, 23). Mycket talar emellertid för att Tingstens och andras karaktäristiker av Kjellén har varit och är inte så litet orättvisa – i ett, synes det en läsare, relativt framgångsrikt försök till äreräddning framhåller Gunnar Falkemark i sin nyssnämnda uppsats att det är hög tid att forskarsamhällets fördömande ostracism av Kjellén ”upptas till allvarlig revision” (1992, 108).

I sin äreräddning gör Falkemark, därtill inspirerad av en betraktelse av Edvard Thermanius (1937, 297–303), en viktig iakttagelse, som får inrama den avslutning jag nu skall ge min föreläsning. Iakttagelsen är att det system i termer av vilket Kjellén tänkte och arbetade hade två grundkomponenter, geopolitik och organismteori, och att det tvivel man på berättigade grunder kunde och kan hysa inför organismteori har kommit att på ett oförtjänt sätt träffa även geopolitiken (Falkemark 1992, 107). Studiet av politikens geografiska dimension, eller, om man så vill, av geografins politiska dimension, hamnade tidigare i vanrykte, därför att studiet av hithörande ting uppfattades vara länkade till mycket diskutabla antaganden om statens väsen och uppgifter och till oacceptabla politiska ideologier. Dessa antaganden hör i dag till en förgången tid. Men ändå liknar, på sätt och vis, situationen i dag situationen i går. Statskunskapens ointresse för de fysiska faktorer som den spatials dimensionen inrymmer beror sålunda, inte enbart, men nog till en del, därpå, att studiet av det spatials har blivit begreppsligt och teoretiskt snårigt och svåråtkomligt. Det är t.o.m. oklart i vad mån politisk geografi eller om man så vill geopolitik i dag faktiskt bygger på en klar och uttalad geografisk grund. Begreppsförvirringen på området är stor och gränsdragningarna är dunkla. Exemplet härpå snarast radar sig på varandra; jag nämner blott ett. *Political Geography of the Twentieth Century* heter en välrenommerad antologi, redigerad av Peter J. Taylor och utgiven år 1993. Denna digra antologi spänner över allt möjligt, och synes egentligen finna en tillräcklig politiskt-geografisk anknytning däri, att politikens företeelser utspelar sig eller annars har ett hemvist någonstans, i tid och rymd, på vår jord. Politiskt-geografiska företeelser är sålunda, och jag följer här redaktörens introduktion, den samtida förekomsten av många krig och många fredsoperationer, tillkomsten i dekolonialiseringens spår av nya stater, statens starkare grepp om det civila samhället, samt den amerikanska dominansen i världspolitiken (Taylor 1993, 3). Denna tematiska och analytiska luddighet återfinnes, detta kan noteras, i de flesta specialtidsskrifter på den politiska geografins område.

Man kan instämma i åsikten, den finns i litteraturen, att statskunskapen och geografien har utvecklats så olika orienteringar och närmandesätt som vetenskaper, att förutsättningarna för en fruktbar interdisciplinär kontakt och därmed för en vital

politisk geografi har blivit lidande (Murphy 1999). Ett instämmande innebär emellertid inte ett medgivande därav, att en geografiskt orienterad statskunskap blir nära länkade till eller kommer att ingå i något som inte fyller rimliga mått på klarhet och pregnans. Vad jag har talat om i min föreläsning är en geografiskt inspirerad statskunskap, inte en hybrid mellan rum och politik. I detta sammanhang, som alla andra, gör man i själva verket klokt i att glömma, negligera och strunta i det interdisciplinära. Vetenskaper kan naturligtvis berika varandra, men den frågeställning man vill undersöka har alltid sitt teoretiska hemvist i en disciplin, inte i många, och denna disciplin är därmed den överordnade, den som får och icke får. I förevarande fall är fråga, som sagt, endast därom, att statskunskapen i större mån än hittills borde låta sina ledande frågeställningar genomlysas av den geografiska kategorin eller andra fysiska kategorier. Detta innebär, låt mig formulera ett program för den tid jag ännu har kvar i forskningens verkstad, att det spatials i kommande forskningar skall variabeliseras på ett sätt som svarar mot ett rimligt teoretiserande av relationen mellan geografi och politik. Dessa variabeliseringar måste sedan på ett systematiskt och gärna, när detta låter sig göra, på ett kvantitativt sätt kontrasteras mot och relateras till variabeliseringar av politikens fält. Blott på detta sätt kan den i och för sig självklara noteringen att politiken har en fysisk omgivning omvandlas till en vetenskaplig kunskap om politik. Jag bjuder min lärostol farväl med en formulering av Edvard Thermanius, som i en essä från och om 1930-talet, som jag här redan i förbigående omtalat, skriver följande (1937, 328):

Om sålunda staten som makt, som regemente, i våra dagar griper alltmer omkring sig, och om än diktatorer mångenstädes hos sig koncentrerar denna makt, så att staten mer än någonsin synes följa den enskilda mänskliga viljans bud, är den dock allttjämt bunden vid sina naturliga förutsättningar. De förändringar av politisk och teknisk natur som här antytts, betyda ej, att geopolitiken inskränkes i sitt arbete. Stoffet blir ej mindre; det blir i någon mån nytt, och åtminstone för ögonblicket svårare att fatta och bemästra än det tidigare var. Så mycket viktigare synes det vara, att en realistisk och kritisk, på fast geografisk, historisk och statsvetenskaplig grundval vilande geopolitisk forskning bereder sig att fullfölja en maktpåliggande uppgift.

Anmärkning

Uppsatsen återger författarens avskedsföreläsning den 15 december 2004 i anledning av att han den 31 december 2004 med pension frånträder sin pro-

fessur i statskunskap vid Åbo Akademi. Författarens installationsföreläsning den 1 februari 1975 vid Åbo Akademi är avtryckt i *Politiikka*, 1975, 17 (1), s. 5–18.

REFERENSER:

- Alpi, Baleng och John Laan. 1995. Ambrym. Ingår i Howard van Trease, red. *Melanesian Politics. Stael Blong Vanuatu*. Christchurch: Macmillan Brown Centre for Pacific Studies, University of Canterbury.
- Anckar, Carsten. 1998. *Storlek och partisystem. En studie av 77 stater*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Anckar, Dag. 1996. Noncontiguity and Political Architecture: The Parliaments of Small Island States, *Political Geography*, 15:8, 697–713.
- Anckar, Dag. 1998. Bicameral Microstates: A Commonwealth Category, *The Round Table*, Issue 347, 367–378.
- Anckar, Dag. 2001. Westminster Democracy: A Comparison of Small Island States Varieties in the Pacific and the Caribbean, *Pacific Studies*, 23: Nos. 3 and 4, 57–76.
- Anckar, Dag. 2002 a. Democratic Standard and Performance in Twelve Pacific Island States, *Pacific Affairs*, 75:2, 207–225.
- Anckar, Dag. 2002 b. Valsystem i lilleputtar: pluralitet och diffusion, *Politiikka*, 44:1, 4–16.
- Anckar, Dag. 2002c. Why Are Small Island States Democracies? *The Round Table*, Issue 365, 375–390.
- Anckar, Dag. 2004 a. Direct Democracy in Microstates and Small Island States, *World Development*, 32:2, 379–390.
- Anckar, Dag. 2004 b. Freedom House in the Pacific: Democratic Advancement in Fourteen Island States, *Pacific Studies* (under utgivning).
- Anckar, Dag. 2004 c. *Politik i lilleputtar. Världens mikro-stater i komparativ belysning*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Anckar, Dag och Barry Bartmann. 2000. *Ett ramverk för ett självständigt Åland*. Mariehamn: Sällskapet Ålands framtid.
- Baldacchino, Godfrey. 2000. The Challenge of Hypothermia, *The Round Table*, Issue 353, 65–79.
- Bartmann, Barry. 1991. *A World Made Safe for Small States*. Charlottetown: University of Prince Edward Island, Institute of Island Studies.
- Blais, André och Agnieszka Dobrzynska. 1998. Turnout in Electoral Democracies, *European Journal of Political Research*, 33:2, 239–261.
- Brusewitz, Axel. 1945. Från Svedelius till Kjellén. Några drag ur den skytteanska lärostolens senare historia, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, Nr 1, 3–25.
- Easton, David. 1965. *A Systems Analysis of Political Life*. New York: John Wiley & Sons.
- Elazar, Daniel J. 1999. Political Science, Geography and the Spatial Dimensions of Politics, *Political Geography*, 18:8, 875–886.
- Falkemark, Gunnar. 1992. Rudolf Kjellén – vetenskapsman eller humbug? Ingår i Gunnar Falkemark, red. *Statsvetenskap*. Svenska statsvetare under 350 år. Stockholm: SNS Förlag.
- Grönlund, Kimmo. 1999. *Kontext, valsystem och aktivitet*. Åbo: Åbo Akademis Förlag.
- Hadenius, Axel. 1992. *Democracy and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heiskanen, Ilkka. 1967. *Theoretical Approaches and Scientific Strategies in Administrative and Organizational Research*. Helsingfors-Helsinki: Commentationes Humanarum Litterarum, Societas Scientiarum Fennica, Vol. 39, Nr 2.
- Joas, Marko och Ann-Sofie Hermanson, red. 1999. *The Nordic Environments. Comparing Political, Administrative and Policy Aspects*. Aldershot: Ashgate Publishing.
- Karvonen, Lauri. 1981. "Med vårt västra grannland som förebild". Åbo: Meddelanden från Stiftelsens för Åbo Akademi forskningsinstitut, Nr 62.
- Karvonen, Lauri. 1997. *Demokratisering*. Lund: Studentlitteratur.
- Karvonen, Lauri. 1998. Eviga cykler eller genombrott? Om konstitutionalismens återkomst i jämförande politik, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 101:4, 417–424.
- King, Russell. 1993. The Geographical Fascination of Islands. Ingår i D. G. Lockhart, D. Drakakis-Smith och J. Schembri, red. *The Development Process in Small Island States*. London: Routledge.
- Lasswell, Harold D. 1964. *The Future of Political Science*. London: Tavistock Publications.
- Lijphart, Arend. 1971. Comparative Politics and the Comparative Method, *The American Political Science Review*, 65:3, 682–693.
- Lijphart, Arend. 1975. The Comparable-Cases Strategy in Comparative Research, *Comparative Political Studies*, 8:2, 158–177.
- Lundquist, Lennart. 1998. *Demokratins väktare. Ämbetsmännen och vårt offentliga etos*. Lund: Studentlitteratur.
- Murphy, Alexander B. 1999. "Living Together Separately". Thoughts on the Relationship Between Political Science and Political Geography, *Political Geography*, 18:8, 887–894.
- Ott, Diana. 2000. *Small Is Democratic: An Examination of State Size and Democratic Development*. New York: Garland.
- Pakoa, Thomson, Pierre, Jean-Mac och Rarua, Kathleen Leimara. 1995. Tongoa/Shepherds. Ingår i Howard van Trease, red. *Melanesian Politics. Stael Blong Vanuatu*. Christchurch: Macmillan Brown Centre for Pacific Studies, University of Canterbury.
- Peters, B. Guy. 1998. *Comparative Politics. Theory and Methods*. London: Macmillan Press.

- Royle, Stephen A. 2001. *A Geography of Islands. Small Island Insularity*. London and New York: Routledge (Routledge Studies in Human Geography).
- Sartori, Giovanni. 1970. Concept Misformation in Comparative Politics, *The American Political Science Review*, 64:4, 1033–1053.
- Srebrnik, Henry. 2004. Small Island Nations and Democratic Values, *World Development*, 32:2, 329–341.
- Sutton, Paul och Anthony Payne. 1993. Lilliput under Threat: the Security Problems of Small Island and Enclave Developing States, *Political Studies*, 41:4, 579–593.
- Taylor, Peter J. 1993. Introduction. A Century of Political Geography. Ingår i Peter J. Taylor, ed. *Political Geography of the Twentieth Century. A Global Analysis*. London: Belhaven Press.
- Thermaenius, Edvard. 1937. Geopolitik och politisk geografi, *Statsvetenskaplig Tidskrift*, 40:3 och 40:4, 212–249; 281–328.
- Tingsten, Herbert. 1961. *Mitt liv. Ungdomsåren*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.